

Предмеинати времиња во македонскиот јазик: Современа состојба и балкански контекст

Виктор А. Фридман

Универзитет “Чикаго”

Во оваа краток придонес кон истржувањето на граматиката на македонскиот јазик, би сакал да свртам внимание на двете предминати времиња од типот *бев видел* и *имав видено* и нивниот словенски и балкански контекст. Во времето на моето истражување за македонскиот глагол за мојата книга за граматичните категории на македонскиот исказен начин (Friedman 1977), еден од најтешки проблеми беше разликувањето на овие две парадигми. Лиљана Минова-Ѓуркова многу ми помогна во врска со тоа, особено во еден разговор каај неа во канцеларијата во Институт за македонски јазик “Крсте П. Мисирков” во 1974г. Во оваа статија би сакал да се вратам на овој проблем и да кажам нешто за неговата современа состојба и за балканскиот контекст каде што се наоѓа.

Во некои македонски говори нема таков проблем затоа што една од овие парадигми се отсутствува. Така, на пример, во најјугозападните говори во Грција и Албанија, постои само предминато од типот *имав видено* затоа што глаголска *л*-форма веќе не се употребува освен во некои контексти на силно непотврдување. Од друга страна, предминато од типот *имав видено* не раширил до најисточните и најсеверните македонски говори. Сепак, за најголемиот дел на македонски говори, двете предминати времиња се во можна конкуренција. Таква констатација вреди најмногу за централно-западните говори, кои служат за основа на македонскиот стандарден јазик. И така, во овој поглед, јазичното чувство на родени говорители од Прилеп се совпаѓаат со нормата.

Во врска со тоа, би сакал да го цитирам соодветниот дел од мојата книга во македонски превод (Фридман 2009). Информантот е Л. Минова-Ѓуркова:

Следните два примери мора многу јасно да ја покажат разликата помеѓу двата типа на плусквамперфект:

(198) Жижи ми ја покажа Кети, но јас веќе ја

а) бев видел.

б) имав видено.

Интересно е да се набљудува процесот преку кој се дојде до диференцијацијата во значењето на овие примери. Авторот му ја предложи реченицата (198б) на еден од неговите најдобри информанти од Прилеп. Информантот ја одби, велејќи дека само реченицата (198а) е прифатлива. Ова покрена еден проблем за кој се дискутираше се додека информантот одеднаш не рече дека ако говорителот ја видел Кети, на пример, порано тој ден или таа недела, како спротивставено на тоа дека ја видел пред да ја види Жижи во тој момент на улицата, која беше единствената интерпретација која таа до тогаш направила за(198б), тогаш сметаше дека е прифатлива и всушност посоодветна. Според тоа разликата помеѓу *беше* плусквамперфектот и *имаше* перфектот, настрана од тоа што првиот е маркиран за вид, а вториот за статус, е следната: *беше* плусквамперфектот е маркиран строго за таксис за претходност, т.е. за онтолошки и логички однос помеѓу два раскажани настана, додека *имаше*

перфектот е маркиран за мината статална резултативност, т.е. го опишува минатото дејство како состојба која е резултат од некое друго претходно дејство. *Беше* серијата изразува синтаксичка форма на претходност во контекстот, додека *имаше* перфектот ја опишува минатата резултативна состојба, т.е. *беше* серијата го опишува минатото дејство како да се случило пред некое друго дејство во минатото, додека *имаше* перфектот ја опишува минатата состојба како резултат од некое друго претходно дејство во минатото. Фактот дека таксисот обично е повеќе изразен контекстуално или лексички отколку граматички е дополнителен аргумент за резултативната природа на *има* серијата.

Исто така, релевантно е да се цитирам себеси уште еднаш од заклучокот на мојата книга, напишана пред повеќе од 30 години (Friedman 1977, Фридман 2009):

Една карактеристика на македонскиот јазик, која треба да се има на ум, е фактот дека додека анализата во овој труд го третираше глаголскиот систем како целина, тој всушност е во состојба на постојано менување. Двата конкурентни литературни дијалекти споменати во глава IV, едниот со а едниот без *има* серијата, придонесуваат во голем дел за конфликтот. Некои од проблемите, кои произлегоа од овој конфликт може да дојдат до израз при работата со информанти, во врска со прифатливоста на различни видови на реченици во кои се употребени *има* формите. Информантите од југо-западот, каде што *има* серијата моментално покажува тенденција да ја замени сум серијата, во целост, ќе прифатат во суштина секакви видови на *има* реченици. Сепак, оние од северот и истокот, каде што *има* серијата не е карактеристика на говорното подрачје, ќе ги отфрлат примерите. Само информантите од прилепскиот регион, во центарот на областа која ја употребува *има* серијата, прават консеквентни разлики. Според тоа, откако им беше дадена листа на невообичаени реченици со *има* форми, информантите од Прилеп, прифатија некои а отфрлија други, врз основа на забележителни принципи, додека оние од Битола, во суштина ги прифатија сите реченици, а оние од Скопје одбиваа и прифаќаа по случаен избор. Бидејќи овие конфликтни тенденции се донесени во Скопје, промените во ситемот мора да се појавуваат.

Интересно е да се забележи дека промените што ги приметив пред 30 години веќе си продолжија на истиот правец, и тоа во корист на *имаше* предминато. Иако не може да се каже дека *беше* предминато сосема исчезнало, сепак, неговото сфера на употреба станува сè поограничена. За ова е показателно најмладата возрастна генерација на говорители во Скопје со само основно или дел од средно образование. За таа генерација, *беше* предминато веќе не постои, и дури не разбираат реченици во кои *беше* предминато се употребува.

Оваа појава може да се објаснува по два начина, и јас би рекол дека двете објасненија заедно се поефикасни од само едно, т.е. едно не го исклучува другото. Од сосема внатрешна гледна точка, т.е. гледната точка на македонска граматика сама по себеси, може да се каже дека изолираното место на *беше* предминато во македонскиот глаголски систем доведува до неговото исчезнување. Кога се зема предвид целокупниот македонски глаголски систем, *беше* предминато се наоѓа во

изоляция спрема другите глаголски парадигми затоа што тоа е единствена парадигма маркирана за таксис. Покрај тоа, за разлика од минато неопределено време, од една страна, и насловниот начин, од другата, *беше* предминато ја употребува глаголската *л*-форма без да влегува во опозицијата статус (евиденцијалност) или модалност.¹ Покрај тоа, како што реков горе, значењето на таксис најчесто се пренесува од контекстот. Значи функционалното оптоварување на *беше* предминато е доста мало. Покрај тоа, сколоност да го заменува минато неопределено време со *има* серија кога се работи за резултативност, и, во југозападниот дел од Македонија, откаде *има* серија се расшири, функциите на исказната *л*-форма да се ограничат на контексти на непотврденост, исто така го ставаат *беше* предминато во многу маргинална позиција. И така, исчезнувањето на исказното *беше* предминато има свои внатрешни причини.

Сепак, има и надворешна пресија која може да придонеси на исчезнувањето на *беше* предминато, имено јазичен контакт, особено со албански и влашки. Во двата несловенски јазици, разликата меѓу употребата на *има* и *сум* како помошни глаголи е во маркирањето за залог (опозицијата активен односно неактивен). Покрај тоа, партиципот кој се употребува за аналитични времиња и во албански и во влашки, одговара повеќе на македонската глаголска придавка, а не на македонската глаголска *л*-форма, која веќе не функционира како партицип. Особено важно во овој поглед, е фактот дека во албанскиот јазик, глаголот *kam* и во аорманскиот глаголот *am*, т.е. “има”, се употребува и за преодна и за непреодна диатеза—како и *има* серија во македонскиот—додека глаголите *jam* односно *esk[u]*, т.е. “сум”, дури кога се употребува со резултативно непреодно активно значење со соодветниот партицип (од типот *јаден сум*), сепак се употребува со партиципот којшто одговара на македонската глаголска придавка а не на нешто друго (т.е., нешто што би се спродеувало со македонската глаголска *л*-форма. И така родени говорители на албанскиот и аорманскиот во Македонија природно би го избегнувал *беше* предминато кога зборуваат македонски, и тоа би придонесло кон исчезнувањето на *беше* предминато, кое веќе и за внатрешни причини исто така се губи. Можеме тука и да забележиме дека оваа појава на исчезнувањето на *беше* предминато во Македонија се врзува со појавата во западна егејска македонија и југоисточна Албанија, каде што влијанието на грчкиот односно албанскиот е изразито посилено (и имајќи предвид дека и во грчкиот нема форма којашто кореспондира на македонската глаголска *л*-форма) и доведе до тоталното исчезнување на глаголска *л*-форма освен во некои контексти на силна непотврденост.

И така, во судбината на *беше* предминато го гледаме продолжението на една балканска тенденција која итсовремено се врзува консеквентно со внатрешни тенденции на македонскиот јазик. Заедно со Минова–Гуркова (2008), кога пишува дека удвојувањето на неопределени директни (акузативни) објекти не е грешка туку дел од природен процес на граматикализацијата, јас би рекол дека преминот

¹ Тука треба да забележиме дека *да* + *беше* предминато, како и други такви модални конструкции, нема маркирање за таксис и не се ноаѓа под истите пресии како исказниот *беше* предминато, затоа што не е вистинско предминато време. За модалноста и нејзините конкурентни парадигми и конструкции в. Kramer (1986).

на функционалниот товар на чист таксис кон други средства исто така не е грешка, туку дел од природните јазични процеси—и внатрешни и меѓујазично конвергентни. Значи и тука има класичен пример на биранње (селекција) на особините.

Библиографија

Friedman, Victor A. 1977. *The Grammatical Categories of the Macedonian Indicative*. Columbus: Slavica.

Фридман, Виктор А. 2009. *Делото на академик Виктор Фридман*. Скопје: Абакус.

Gołąb, Zbigniew. 1984. *The Arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia SFR Yugoslavia*. Skopje: MANU.

Kramer, Chrsitina E. 1986. *Analytic Modality in Macedonian*. Munich: Kubon & Sagner.

Минова-Ѓуркова, Лиљана. 2008. Балкански особености на македонскиот јазик. *VI Македонско-северноамериканска конференција за македонистика*, ред. Емилија Црвенковска, стр. 23–26. Скопје: Универзитет “Св. Кирил и Методиј”.